

HİDİV İSMAİL PAŞA’NIN DÖNEMİNDE KAHİRE: ASRİ SANAT ORTAMI VE İMAR ÇALIŞMALARI*

CAIRO DURING THE PERIOD OF KHDIVE ISMAIL PASHA: CONTEMPORARY ART ENVIRONMENT AND WORKS OF RECONSTRUCTION

Göksu Özden ÖNER**

ÖZ

Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyıl boyunca gerçekleşen yenileşme hareketlerinin izleri, dönüşen kentler ve sanat ortamındaki değişimler üzerinden izlenir. Merkezden yayılarak, toplumsal yaşama nüfuz eden hadiseler; muazzam imar çalışmaları ve sanat beğenisinde geleneksel anlayıştan uzaklaşan üretimlerle ete kemiğe bürünür. Osmanlı’nın en büyük eyalet başşehri Kahire, 19. yüzyılda geleneksel yaşam ile Batıdan ithal edilen yeni anlayışların beraberliğinde sancılı bir modernleşme sürecinden geçti. Mısır’ın ilk hıdivi İsmail Paşa’nın döneminde (1863-1879); elde edilen imtiyazlarla Kahire’nin yeniden inşa ve imar sürecinde olduğu, Batılı sanat anlayışının yönetim merkezinden sokaklara yayıldığı, asrileşen Mısır’ın tüm Avrupa’ya ilan edilmesi çabası içine girildiği bir süreç yaşandı. Çalışma, dönemin en önemli aktörlerinden Hıdiv İsmail Paşa’nın modernleşme ideali çerçevesinde reformların merkezi olan Kahire’de imar ve sanat ortamında yaşanan değişimlerin tartışılması amacıyla ele alındı. Makalede, İsmail Paşa’nın kent planlaması ve imar çalışmalarına yer verildi. Bu süreçte inşa edilen yapılarda özgün/içerilmiş tasarım modelleri yerine Batı’dan doğrudan kopya edilmiş plan ve kurguların öncelik kazandığı izlendi. İsmail Paşa’nın Batılı sanatçılarla hamilik ilişkisine yer verilerek, döneminde Kahire’de bulunan Batılı ressamın saptandı. Çalışma sonunda kent imarının, yapılaşmanın ve sanatın, yöneticinin egemenlik aracına evrilişi ve modern olanın temsiline dönüşmesi arzulan Kahire’nin, özgün kimliğinin uzağında Batılı olana dönüşümü değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Hıdiv İsmail Paşa, Kahire, modernleşme, imar çalışmaları, sanat hamiliği

* Bu makale, “ Resimde Oryantalist Yaklaşımlar ve Mimari Gerçeklik: Kahire” başlıklı doktora tezi yazım sürecinde ortaya çıkan sorulardan türetilmiştir. 4/16 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen, 25. Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumunda sunulan “Hıdiv İsmail Paşa Döneminde Kahire’de Sanat ve Mimarlık Ortamı” başlıklı sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9226-1600> ♦ E-mail: goksuoner@hacettepe.edu.tr

ABSTRACT

The largest provincial capital of the Ottoman Empire, Cairo, went through a painful modernization process in the 19th century, accompanied by the coexistence of traditional life and new concepts imported from the West. The foundations of Egypt's modernization were laid during the period of Muhammad Ali Pasha, and the reforms carried out during his reign were followed by the dynasty after him. Significant changes in the cultural and artistic environment of the city took place during the governorship of Ismail Pasha, Muhammad Ali Pasha's grandson, in the second half of the century. During Ismail Pasha's reign as Egypt's first khedive (1863-1879), a period of rebuilding and reconstruction of Cairo was initiated with the privileges obtained. The Western understanding of art spread from the administration center to the streets, and efforts were made to declare modernized Egypt to all of Europe.

The modernization of the Khedive was based on the civilization he witnessed in Europe. During the Ismail Pasha era; education, culture, and art of the West were brought to Cairo through many different means. The economic, political, educational, and cultural reforms implemented aimed to represent and announce the urban policies in the city. A region surrounded by wide streets, parks, and gardens was planned in the west of the city through the work of French city planner Pierre Grand. Cairo was divided into two separate silhouettes. Ismail Pasha's modernization was not limited to urban planning and development works. The Khedive wanted to bring all of the visual arts he encountered in the West to Egypt as a representation of modernity. At the same time with the construction process of the city, many artists were also patronized. By the time of Ismail Pasha, Western artists were directly or indirectly supported by the administration, and they were given the opportunity to work comfortably in the city. In addition to painters, architects, landscape architects, European sculptors and photographers were hosted in the city. However, despite all these efforts, it does not seem possible to argue that a unique culture and art policy could be put forward during the reign of Ismail Pasha. Although the culture and art environment, copied from Europe without being included, attracted the desired attention, it could not directly affect the life of the public. Moreover, the Western cultural life and European styles adopted from the West, which can be observed in certain parts of the city, require a versatile interpretation. Khedive Ismail Pasha's desire to create a power independent from the Ottoman Empire, his rebuilding of the urban identity with Western images and his efforts to surround it with the modern one were seen as a tool to reinforce his own power. However, as a result of the sixteen years of effort, Cairo turned into not a city that adapts to the contemporary world between tradition and modernity, but rather into a visible stage of Western ideology.

Keywords: *Khedive Ismail Pasha, Cairo, modernization, construction works, art patronage*

Giriş

19. yüzyıl boyunca Kahire, modernleşme ideali çerçevesinde pek çok yeniliğe tanıklık etti. Geleneksel tarih yazınında Mısır'ın dolayısıyla Kahire'nin modernleşme sürecinin itkisi olarak Napolyon'un 1798 yılında bölgeyi işgali işaret edilir. Bu söylem hukuki, ekonomik ya da eğitsel girişimlerin yanı sıra kuşkusuz sanat ortamındaki değişimleri de kapsar. Fransız yönetiminin Kahire'deki kısa süreli varlığı özelde kentin, büyük ölçekte ise bölgenin dönüşümü için önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak köklü değişimleri tek bir nedene bağlamak Batı'nın işgal girişimlerini ve beraberinde emperyalist politikasını da meşrulaştıran bir temel oluşturmaktadır. Mısır işgali sırasında Fransız ordusuna çok sayıda bilim insanının ve Batılı sanatçının eşlik ettiği bilinmesine rağmen bu karşılaşmanın kent planlamasında yaşanan değişimler ve bu çalışmanın odağı olan sanat ortamındaki devinim konusunda ne derece tetikleyici olduğu tartışmalıdır.¹ Fransız işgalinin ardından Batı'da halihazırda büyük gelişim gösteren arkeoloji bilimi hızla Mısır'a yönelecek ve sonraki yıllarda pek çok tarihi ve arkeolojik malzeme Avrupa'ya taşınacaktı.² Kuşkusuz bu durum Mısır'ı Avrupa'nın dört bir yanından araştırmacı için bir cazibe merkezi haline getirecekti. Ancak Fransa'nın ardından Mısır topraklarında çalışan İngiliz keşif heyetlerinin aksine işgal süresince Fransızların, Mısır'da arkeolog, müzeci ya da başka bir alanda araştırmacı yetiştirme girişimi olmamıştı.³ Başlangıçta karşılıklı kültür-sanat alışverişinden ziyade tek taraflı bir ilgi varlık gösterdi. Bu bağlamda kentteki sanat ve imar ortamında yaşanan değişimlerde doğrudan Fransız işgalinin bir kırılma noktası olduğu tartışmalı bir söylem olarak değerlendirilebilir.⁴ Diğer yandan mimari yapılaşma göz önüne alındığında Kahire'de geleneksel üsluplarda farklılaşmanın ilk izleri Osmanlı merkezinde olduğu gibi Fransız işgalinin öncesine, 18. yüzyıla dayanır.⁵

1 Marsot, 2010, 51.

2 Cezar, 1971, 233.

3 Hathaway (Ed.), 2009, 291.

4 İşgalin ardından Fransızların bölgede gerçekleştirmiş olduğu girişimler Mısırlı tarihçi Ceberti'nin dönem yazılarından takip edilebilir. Fransızlar tarafından Cize ve Ravza (Roda) adası başta olmak üzere bölgede çok sayıda yapının yıkıldığı, yerine bir kısım yeni bina inşa edildiği ve yollar açıldığı kaleme alınmaktadır. Gerçekleştirilen imar çalışmaları ve inşa edilen yapıların askeri amaçlı olduğu, çalışanların Napolyon'un kendi halkından zanaatkarlar olduğu kayıt edilir. Nasriye mahallesindeki emirlerin evleri yıkılır ya da işgal sırasında terk edilmiş evler Fransız yöneticiler, araştırmacılar, ressam, yazarlar tarafından kullanılır. Bu evlerden biri Hasan Kâşif Çerkes'e aittir ve kütüphane olarak işlevlendirilir. Ceberti, Fransızlar tarafından korunan bu kütüphaneyi birkaç kez ziyaret ettiğini, kütüphanede bulunan kitapları, gravürleri, haritaları incelemek isteyen Müslümanlara Fransızların oldukça sıcakkanlı davrandığını kaleme almaktadır. İşgal sırasında Kahire'de bulunan askerler için Fransız tiyatrosu, *Comédie Française* tertip edilir. Ayrıca bir matbaa açılır, bu matbaada *Le Courier d'Egypt* (Mısır Postası) adında gazete basılır. Ancak Mısır'da bulunan Fransızlar için hazırlanan çeşitli kültürel etkinliklere yerel halkın katılımı tespit edilememektedir. Bu bağlamda işgal süresince halkın Batı medeniyeti, kültürü ya da sanatıyla tanışıklığının yaygınlaşmadığı ya da bir diğer deyişle işgalin halkın sosyal yaşamına doğrudan bir etkisi bulunmadığı söylenebilir. Jabarti, 2010, 106-107.; Mestyan, 2013, 684.; Hathaway (Ed.), 2009, 192-193.

5 Raymond, 2016.

Dolayısıyla sanat ve mimari yapılaşma özelinde dönüşümün belli bir süreç içerisinde gerçekleştiği görülür. Fransız işgali ile başlatılan ve 19. yüzyıl olarak tanımlanan değişim süreci, nesnel bir zamansal ifade yerine mutlak zamanın dışında bir dönemi işaret etmektedir. Kahire'nin *modernleşme* evresi bu çalışmanın odağında değildir. Ancak değinmek gerekir ki çalışmanın indirekt olarak konusunu oluşturan Batı'dan ithal edilen sanat anlayışı şehre; Mısır'da çeşitli alanlarda çalışan uzmanlar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, tercüme edilen Batılı eserler, kenti ziyaret eden sayısız Avrupalı sanatçı, Batılı tarzda kurulmuş okul ve enstitüler yoluyla yayılır.⁶ Dönemin baş aktörleri ise Mehmed Ali Paşa ve torunu İsmail Paşa'dır. İki önemli valinin dönemleri hedeflenen değişimin sanat ortamında en başat olduğu evredir.

Yüzyılın başında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın valilik dönemi (1805-1848), Mısır'ın modernleşme sürecinde önemli olayların yaşandığı fakat başşehir Kahire'de etkisinin görece sınırlı bir alanda kendini gösterebildiği erken-modernleşme dönemi olarak tanımlanabilir. Bu süreçte eğitim, siyaset, ekonomi ve hukuki alanda düzenlemeler öncelik kazanır. Mehmed Ali Paşa döneminde kentin görünümünde köklü değişimlere sahne olacak imar çalışmaları yürütülemediği olsa da yeni saraylar, köşkler inşa edilir ve sarayların tefrişinde Avrupalı sanatçılar görevlendirilir.⁷ Osmanlı merkezinde olduğu gibi modernliği simgelemek için Batı'nın sanat anlayışı hızla seçkin sınıfın yaşam alanına nüfuz etmeye başlar. Çok sayıda ressam, paşanın himayesinde Kahire'de görevlendirilir.⁸ Mehmed Ali Paşa'nın sanata karşı tutumu çağdaş Osmanlı sultanları ile benzer çizgidedir. Paşa'nın valiliği süresince, Osmanlı sultanları; II. Mahmud (1785-1839) ve Abdülmecid'in (1823-1861) tahtta oldukları dönemlerde Osmanlı merkezi pek çok yeniliğe tanıklık etmekte, 18. yüzyılda görülmeye başlanan değişim süreci saray çevresinde Batı sanatına olan ilgiyi de büyütmekteydi. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından ardından yeni düzen ve esasların Kahire'ye ulaşması, Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme çabalarının da güçlenmesini sağladı.⁹ Öte yandan Paşa'nın bölgedeki bağımsızlık ideali, İstanbul ve Kahire arasında gerilimli ilişkilerin artmasına sebep oldu. 1831-1841 yılları arasında merkezi devletle yürütülen mücadeleler sonrası Mısır, 1841 yılında İstanbul'a yıllık vergi ödenmesi şartı ile özerk bir vilayet haline geldi.¹⁰

1849'dan 1863 yılına kadar İsmail Paşa'nın valiliğine uzanan süreçte I. Abbas Paşa (1849-1854) ve Said Paşa'nın (1854-1863) yönetiminde oldukları ve Mehmed Ali Paşa döneminin esaslarının korunduğu bir geçiş dönemi yaşandı. 1851 yılında İngiltere'nin finansmanı ile Kahire-İskenderiye demiryolu projesinin hayata geçirilmesi,¹¹ 1854 yılında

6 Şentürk, 1996, 217.

7 Raymond, 2000, 299-306. Mehmed Ali Paşa'nın Kahire'de en önemli mirası, Kal'atü'l-cebel'de inşa edilen ve kendi adını taşıyan anıtsal camidir.

8 Germaner, 2011, 127.

9 Baer, 1963, 30.

10 BOA, Hariciye Nezareti Belgrad Seferi H.R.SFR (3), 1/62. 7 Rebü'lâhir (12) 57 / 29 Mayıs 1841.

11 Rivlin, 1961, 369.

Fransa'nın Kahire konsolosu Ferdinand de Lesseps (1805-1894) tarafından sunulan ve Said Paşa tarafından onaylanan Süveyş Kanalı projesinin temellerinin atılması, Mısır'ın yüzyılın ikinci yarısında kaderini belirleyen girişimler oldu.¹² Kanal inşaatının ilerleyen dönemlerinde, planlanan maliyetlerin aşılması ve Fransa'nın finansmanının yetersiz kalması, Mısır'ın hızla Batılı ülkelere borçlanmasına yol açtı. Osmanlı'nın onayı olmaksızın girilen proje, ekonomik krizin yanı sıra İstanbul ile gerilimli ilişkileri de beraberinde getirdi. Kanal inşaatı için Avrupa'dan gelen uzmanların idari görevlerde istihdam edilmesi ve 1858'de yabancıların toprak sahibi olmasının önünü açan Arazi Kanunnamesi ile başta Kahire olmak üzere Mısır'da toprak sahibi olan Avrupalıların bölgede gücü giderek artmaya başladı.¹³ Dolayısıyla Batı iradesinin hükmü, İsmail Paşa'nın valiliği öncesinde başlamıştı ancak Mısır'ın finansal gücünü tamamen kaybetmesi büyük ölçüde İsmail Paşa'nın yürüttüğü modernleşme politikalarının bir sonucu olacaktı.

İsmail Paşa döneminde (1863-1879); elde edilen imtiyazlarla Kahire'nin yeniden inşa ve imar sürecinde olduğu, Batılı sanat anlayışının yönetim merkezinden sokaklara yayıldığı, asrileşen Mısır'ın tüm Avrupa'ya ilan edilmesi çabası içinde on altı yıllık bir islahat süreci yaşandı. İsmail Paşa'nın görece kısa süreli yönetiminde yaşanan somut dönüşümler tarih yazınında kendisine olan ilgiyi de büyütüştür. Paşa'nın merak uyandıran kişiliği öz yaşam öyküsünü ele alan yayınlardan takip edilebilmektedir. İsmail Paşa Kahire'yi Batılı çehreye büründüren, ileri görüşlü, modern, girişimci üstelik hıdiv unvanı ile Mısır'ın bağımsızlaşma sürecinde kuvvetli bir rol oynayan devlet adamı olarak tanımlanırken kimi zaman Mısır'ın İngiliz tahakkümüne girmesini sağlayacak borçlanmaya sebep olan ve büyük iktisadi buhrana yol açan görece menfi bir imajla kaleme alınmaktadır.

Osmanlı'nın İlk Hıdivi İsmail Paşa ve Modernleşme İdeali

Mehmed Ali Paşa'nın torunu, İbrahim Paşa ve Hoşyar Kadınefendi'nin oğulları İsmail Paşa, 1830 yılında Kahire'de dünyaya geldi.¹⁴ 1844 yılında dedesi Mehmed Ali Paşa tarafından eğitim için Paris'e gönderildi.¹⁵ Küçük yaşlarında Avrupa'ya gönderilme sebebinin eğitimden ziyade sağlık problemlerinden kaynaklandığı, 1844 yılında gözle rindeki iltihabın tedavisi için hocası Bonfart ile babası İbrahim Paşa tarafından Viyana'da tanınmış bir göz doktoruna gönderildiği ve tedavisi sürerken Viyana'da imparatorluk sarayında ağırlanmış olduğuna dair bilgiler bulunur. Tedavisinin tamamlanmasının ardından, Saint-Cyr Harp Akademisi'nde eğitimine başladı. Buradan mezun olmasının ardından eğitimine École Supérieure de Guerre'de devam etti.¹⁶ 1856 yılında Mısır'da Meclis-i Ahkâm reisliğine getirildi. 18 Ocak 1863 tarihinde Said Paşa'nın vefatı üzerine valilik görevine atandı.¹⁷ (Görsel 1.)

12 Karal, 1983, 90-91.

13 Özkoç, 2015, 124-125.

14 Çetin, 2001, 117.

15 Dunne, 1968, 258.

16 Tugay, 2015, 213-215.

17 Sanafiri, 1993, 22-23.

İsmail Paşa'nın Mısır valiliğine getirilmesinin ardından ilk iş olarak Sultan Abdülaziz'e bağlılığını göstermek amacıyla İstanbul'da bulunması, dedesi Mehmed Ali Paşa'nın aksine Osmanlı yönetimi ile olumlu ilişkiler izleme yolunu seçeceğinin göstergesi olarak yorumlanır.¹⁸ Nitekim Sultan Abdülaziz bu ılımlı yaklaşımı karşılıksız bırakmaz ve 1863 yılında İsmail Paşa'nın daveti üzerine Mısır'ı ziyaret eder.¹⁹ İsmail Paşa ve Sultan Abdülaziz arasındaki karşılıklı ziyaretlerle ortaya konan ve bir süre korunan yakın ilişkinin akrabalık bağına dayandığı, İsmail Paşa'nın annesi Hoşyar Kadınefendi'nin valide Pertevniyal Sultan ile kardeş oldukları üzerine söylentiler olsa da bu bağı destekleyecek bir belge bulunmamaktadır.²⁰ Osmanlı merkezi ile yürütülen olumlu ilişkiler, İsmail Paşa'nın kısa sürede güç alanının genişlemesini sağladı. 1866 yılında İsmail Paşa'nın valilik görevinin veraset usulüne bağlanması isteği Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilerek, 1867 yılında Mısır'da yönetim şekli valilikten hıdivliğe dönüştürüldü. Böylece Mısır'da, padişahın fermanı ile Mısır'ı içişlerinde özerk kılabacak yarı bağımsız bir yönetim modeline geçildi.²¹ İsmail Paşa'nın hıdiv unvanı ile gerçekleştireceği reformlar konusunda bağımsız karar alma gücü, yönetim politikalarını ivedilikle hayata geçirebilmek için büyük bir fırsattı. Genç yaşlarında Avrupa kentlerinde tanıklık ettiği kültürel yaşamı ve şehir düzenini Mısır topraklarında hayata geçirebilmek temel maksadıydı.²² Diğer yandan modernleşme idealinin altında yatan sebebin dedesi Mehmed Ali Paşa'yı takip eden *bağımsız Mısır* fikrine dayandığı öne sürülür.²³ Nitekim bu sav, İsmail Paşa'nın yürüttüğü ayrılıkçı politikalarla da desteklenmektedir.

Görsel 1: Mısır Valisi sabık İsmail Paşa, foto: C. Abdullah, A. Zilposche (Salt Araştırma, Said Bey ve ailesi arşivi).

18 Karal, 1983,39-40; Kızıltoprak, 2010, 25.

19 Aksüt, 1944, 6-9, 36.

20 Marsot, 1975, 90.

21 BOA, İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır, I. MTZ. (05), 20/839. 5 Safer 1284/8 Haziran 1867.

22 Marsot, 2010, 68-69.

23 Pınar, 2012a, 162. İsmail Paşa'nın bağımsızlık ideali ve bu doğrultudaki girişimleri hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz.: Pınar, 2012b. İsmail Paşa'nın hukuk, eğitim, askeri alanlarda gerçekleştirdiği ıslahatların yanı sıra sanat ve temsil meselelerindeki yaklaşımı da bağımsızlık fikrinin emareleri olarak değerlendirilebilir. Ortadoğu uzmanı Ehud Toledano'ya göre, İsmail Paşa babası ve dedesinin heykellerini meşrulaştırmaya çabaladığı cülus sırasını sergilemek amacıyla yaptırmıştır. Bu aynı zamanda Osmanlı'dan bağımsızlığını temsile dönüştüren bir harekettir. Toledano, 2001, 164.; İnankur, 2011, 135.

İsmail Paşa dönemindeki modernleşme hareketi; Hıdiv'in içselleştirdiği Batı kültürü ve Mehmed Ali Paşa'nın yüzyılın başındaki politikaları üzerinde şekillendi. 1866 yılında yeni meclisin açılış konuşmasında; Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a geldiğinde medeniyetten yoksun, güvenlik ve refah sorunlarıyla cebelleşen bir ülke ile karşılaştığını ve halkı medenileştirmek için ömrünü vakfettiğini, dedesinin Mısır'da yalnızca bir hanedan kurmakla kalmayıp aynı zamanda bir medeniyetin kurucusu olduğunu beyan etmişti.²⁴ Söyleminde toplumsal yaşamı dönüştürme yolunda izlenen adımları *toplumu medenileştirme* girişimi olarak tanımlayan İsmail Paşa'nın Mehmed Ali Paşa'nın ardından gerek modern gerekse bağımsız bir devlet yaratma idealleri; hukuk, iktisat, eğitim gibi pek çok alanda ıslahatları beraberinde getirdi. 1866-1867 yıllarında Fransız medeni kanunu tercüme edilerek, uygulamaya koyuldu.²⁵ Mehmed Ali Paşa döneminde açılan ancak İsmail Paşa yönetime geldiğinde birçoğunda eğitimin süreklilik göstermediği okullar yeniden faaliyete geçirildi, çok sayıda eğitim birimi kurulması çalışmalarına başlandı.²⁶ Mehmed Ali Paşa'nın Paris'te kurdurmuş olduğu Mısır Okulunda eğitim alan ve Mısır'da gerçekleştirilen ıslahatlarda öncü isimler arasında yer alan Okullar genel müdürü ve aynı zamanda Çalışma ve Evkaf nâzırı Ali Mübarek'in çabalarıyla 1867'de *tevhid-i tedrisat* kanunu çıkarıldı.²⁷ Eğitimin tüm halka yayılmasını ve özzerkleşmesini hedefleyen İsmail Paşa döneminde tıp eğitimi veren bir yüksekokul ve askeri teknik okulların yanı sıra Kahire'de ilk kez bir kız okulu faaliyete geçirildi.²⁸ Mehmed Ali Paşa ile başlayan yurtdışına öğrenci gönderme geleneği sürdürüldü. Türkçenin yerine Arapçanın resmi dil olmasına yönelik adımlar Said Paşa döneminde atılmıştı, İsmail Paşa döneminde sistemleştirildi.²⁹ 1877'de halk Arapçası ile yayın yapan bir gazete çıkarıldı.³⁰ Mısır'ı kültürel kimliğine kavuşturma ve bağımsız bir toplum yaratma çabası, Mısır'ın antik çağına ilginin artmasını sağladı. Mısır tarihini Antik Mısır medeniyetine dayandıran ilk yerel tarihçi Rifâa et-Tahtâvî (1801-1873), 1865 yılında *Envârü tevfîkî'l-celîl fi ahbâri Mısır ve tevsîkı Benî İsmâ'îl* (Mısır'ın Firavunlar Devrinden Müslümanların Fethine Kadarki Tarihi) isimli ça-

24 Fahmy, 2020, 177.

25 Şentürk, 1996, 206.

26 Mehmed Ali Paşa döneminde kurulan ilk askeri okul Kale'de yer almaktaydı. Daha sonra Bulak, Kasr el'Ayn, Nil Barajı, Giza gibi kentin merkezinden uzakta askeri eğitim birimleri kurulmuştur. İsmail Paşa'nın yönetimi devraldığı 1863 yılında okulların birçoğu kapatılmıştı. Mevcut okullar; 1862'de kurulup 1864'de kapatılan askeri okul, denizcilik okulu ve Kasr el-Ayn'daki tıp okulundan oluşuyordu. İsmail Paşa yönetime geçtikten yaklaşık bir hafta sonra Okullar Bakanlığı'nı kurdu. Askeri okulların planlaması için Fransa'dan uzmanları Kahire'ye davet etti. 1864'de Piyade Okulu, 1865'de Süvari Okulu açıldı. Okulların yönetimi Harp Okulları İdaresi'ne verildi. Askeri ve teknik okulların yanı sıra ilkokulların açılması ve okulların şehir merkezine yerleşmesi hedeflendi. Böylece eğitim birimlerine erişimin de kolaylaşması sağlandı. Dunne, 1968, 185, 225, 323, 347.; Mitchell, 2001, 130-131.; Özkoç, 2015, 147.

27 Şentürk, 1996, 206.; Kopmaran, 1989, 433-434.

28 Brockelman, 2018, 307.

29 Baer, 1963, 150.; Pınar, 2012a, 169.

30 Şentürk, 1996, 207.

lışmasını yayımlandı.³¹ Orduyu geliştirme ve modernleştirmeye yönelik çabalar Mehmed Ali Paşa döneminden süregeliyordu.³² Aynı süreçte 1860'larda yaşanan pamuk üretimindeki artış bölgede mali ve ticari fırsatların doğmasını sağladı. Kahire pek çok Avrupalı çalışana ev sahipliği yapmaya başlamıştı.³³ İsmail Paşa döneminde eğitim, askeri, hukuki pek çok alanda ıslahat gerçekleştirildi. Söz konusu yenilikler toplumsal yaşamda köklü bir değişim yaratma gayesinin yanı sıra Osmanlı yönetimini Mısır topraklarından tasfiye edecek bir çaba içine girildiğini gösterir. Nihayetinde çözüm olarak Batı'dan ithal edilen Mısır/Arap milliyetçiliği fikri benimsendi.³⁴ Mısır'da yaşanan modernleşme sürecinin İmparatorluk merkezi ile büyük oranda eş zamanlı olarak ilerlediği görülür. 1839-1877 yıllarında Osmanlı yöneticileri tarafından devletin bekası için en faydalı yolun Batı ile ittifak, özdeşleşmek olduğuna inanılıyordu,³⁵ Mısır yönetimi de Osmanlı merkezi ile bu konuda ortak düşünceye sahipti. Girişimlerin dayanak noktası ise Mısır halkını *medenileştirme* amacıydı. Diğer yandan söz konusu ıslahatlarda doğrudan halkın çıkarlarının gözetilmiş olduğu fikri tartışmaya açıktır. Edward Dicey, İsmail Paşa'nın ülkedeki girişimlerinin halkın faydasına ve yararına olmak yerine Hıdiv'in kendi gücünün büyümesi ve zenginleşmesi için olduğunu, *ben devletim* düşüncesinin siyasi hamlelerinde başat olduğunu kayıt eder.³⁶ İsmail Paşa'nın döneminde gerçekleşen ıslahatların ekonomik bağımsızlığı riske atan sonuçları, Dicey'in savının doğruluk payını destekler. Nihayetinde İsmail Paşa döneminde toplumsal yaşamda gerçekleştirilmesi hedeflenen modernleşme kağıt üzerinde gerçekleşen ıslahatlarla sınırlı kalmamıştır. Modernleşen Mısır ve Mısırlı'nın yaşam alanının ithal edilmiş muasırlığı belgelemesi ve Avrupa'ya *yenileşen* Mısır'ın sergilenmesi amaçlanır ve böylece İsmail Paşa döneminde Kahire hızla sanat ve imarın aracılık ettiği büyük bir temsil alanına dönüşür.

İsmail Paşa Döneminde Kahire'de İmar Çalışmaları

İsmail Paşa'nın topyekûn giriştiği modernleşme çabalarında öncelikli hedeflerinden biri bu modernleşmeyi ete kemiğe bürümektir. İsmail Paşa için Fransız işgalinin ardından bir çekim merkezi haline gelen, aynı zamanda eyaletin yönetim merkezi olan Kahire'nin silueti ve Batılı ziyaretçilerinde bıraktığı/bırakacağı izlenim büyük önem taşıyordu. Kente taşınmaya çabalanan modernliğin Avrupa'ya sergilenebilmesi için Süveyş Kanalı'nın açılış töreni fırsat olarak görüldü. 1869 yılında gerçekleştirilmesi planlanan bu önemli törene Avrupa'nın önde gelen isimleri davet edilecek ve değişen Mısır modernliğin sembolü haline gelecekti. Öyleyse bu modernlik kent ölçeğinde nasıl temsil edilebilirdi?

İsmail Paşa'nın 1867 yılında Paris'te gerçekleşmiş olan Evrensel Sergiye bizzat katılımı, Kahire'nin dönüşümünde uygulanacak kent planlanması için karar kılmasını

31 Görgün, 2008, 95-97.

32 Leon, 1882, 98.

33 Landes, 1958, 87-90.

34 Pınar, 2012, 168.

35 İnalçık, 2004, 62.

36 Dicey, 1902, 51.

sağladı.³⁷ Sergi boyunca İsmail Paşa'nın ilgisi, bir parçası olduğu Mısır'ın Evrensel Ser-
gideki temsili kadar 1853-1870 yılları arasında Georges Eugène Hausmann'ın (1809-
1891) gerçekleştirdiği Paris'in kent planlaması üzerinde olmuştur.³⁸ İsmail Paşa tarafın-
dan Kahire'de yeni semtlerin kurulumunda, park ve bahçelerin düzenlemelerinde Paris'in
model alınması için Fransız planlama uzmanı Pierre Grand, kendisine eşlik edecek geniş
bir heyetle birlikte Mısır'a davet edildi. Pierre Grand, Hausmann'ın yönlendirmeleriyle
Kahire'ye varışından ancak altı yıl sonra tamamlanabilecek olan kent haritasının çalış-
malarına başladı. (Görsel 2.) Şehrin farklı noktalarında organik bir biçimde oluşan tarihi
kentsel alanlar belirlenerek yeni yerleşimlerin açılması planlandı.³⁹ Ancak yüzlerce yıl-
lık tarihi binaların etrafında şekillenen düzensiz ve dar sokakların yeniden planlanması
oldukça büyük bir bütçe ve zaman gerektiriyordu. İsmail Paşa'nın ne bu denli büyük
bir projeyi finanse edecek malî gücü ne de uzun süreli bir çalışmaya sabrı vardı. Mısır
yönetimi tarafından şehrin doğusunda yapılacak herhangi bir düzenlemenin süresi ve ma-
liyeti göz önüne alındığında yüzlerce yıllık şehir düzenini yeniden planlamak yerine yeni
bir şehir kurma fikri daha kolay ve uygulanabilir bulundu.⁴⁰ Henüz 17-18. yüzyıllarda
varlıklı nüfusun yerleşim yeri olan Özbekiye semti kent merkezi olarak belirlendi.⁴¹ Öz-
bekiye modern bir park haline getirilirken çevresine hızla tiyatro, opera binaları, oteller,
restoranlar inşa ediliyordu.⁴² Süveyş Kanalı'nın açılış törenine kısa bir sürede Kahire ha-
zırlanabilmişti. Ancak bu ivedilikle hayata geçirilen planlama sonrası şehir, *Eski ve Yeni*
olarak adlandırılabilir iki kontrast çehreye bölündü.

İsmail Paşa tarafından finanse edilen çok sayıda kamu yapısı, kentin batısının bir
gösteri mekânına dönüşmesini sağladı. İtalyan mimar ve dekoratör Pietro Avoscani'nin
(1816-1891) tasarımı olan opera binası *yeni Kahire*'nin simge yapısı haline geldi. Özbe-
kiye Meydanı'nda inşa edilen Milano'daki Opera La Scala'nın bir kopyası olan ahşap
konstrüksiyonlu, neoklasik tasarımlı yapı, altı ay gibi kısa bir sürede tamamlandı.⁴³ (Gör-
sel 3.) Söz konusu yapının inşasında seçilen tasarım modeli yalnızca Batı'dan ithal edilen
estetik anlayışın temsili değildi. Batıda burjuva kültürünün önemli göstergelerinden biri
olan opera binası aynı zamanda gelenekten kopuşu da simgeliyordu. Süveyş Kanalı'nın
açılış töreninde, bu binada sergilenmesi için Mısır'ın antik dönem ve Batı uygarlığıyla
bağlarını temsilen İtalyan besteci Giuseppe Verdi'ye antik dönem Mısır'ını konu alan
Aida isimli opera ısmarlandı.⁴⁴ İsmail Paşa, Mısır'ı Avrupa müziğiyle temsil çabasıyla da
Batı'nın bir parçası haline dönüştürme yolundaki amacını sergiliyordu.

37 Çelik, 2004, 36-39.

38 Paris'in yeniden inşası hakkında bkz.: Harvey, 2010.

39 Arnaud, 1993, 82.

40 Abu-Lughod, 1965, 440-441.

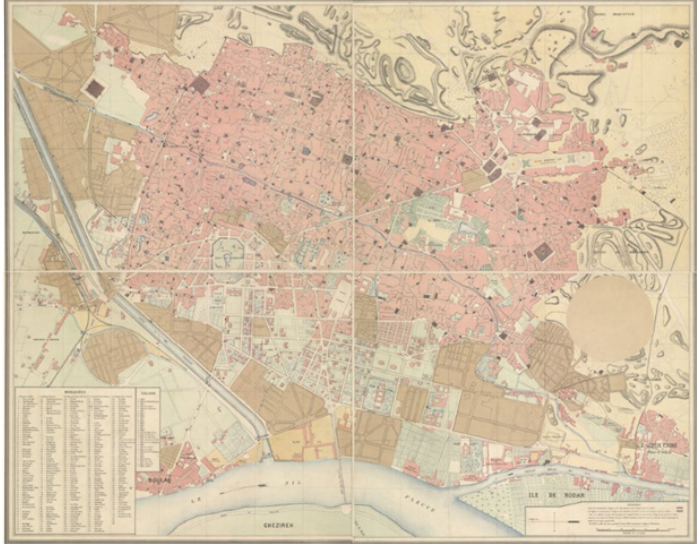
41 Arnaud, 1993, 82.

42 Raymond, 2000, 311-318.

43 Mestyan, 2017, 94.

44 Eserin ilk gösterimi kanalın açılışına yetişememiş olsa da 1871 yılında Kahire Hıdivlik Opera
Binası'nda sahnelendi. Turan, 2017, 126.

Görsel 2: Grand Pierre Bey tarafından hazırlanan Kahire planı, 1874, Kahire Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi Tarihi Haritalar Koleksiyonu, Kahire, Mısır. (The American University in Cairo, Historic Maps Digital Collection)

Görsel 3: Opera Binası, Özbekiye, 1874, foto: Emile Béchard (Béchard, 1874).

Tören için davetlilerin konaklayacağı yapılar özenle tasarlandı. İsmail Paşa, Paris'te Evrensel Sergi'de kendisinin kullanımına tahsis edilen Endülüs etkili sarayın bir benzerini Cezîre adasında yeniden canlandırdı.⁴⁵ Fransız İmparatoriçesi Eugénie bu sarayda ağırlandı. Batı'da yüzyılın modası olan oryantalist/egzotik mimarinin uzantısı Cezîre Sarayı, 1864-1869 yıllarında Alman mimar Julius Franz (1831-1915) tarafından planlandı.⁴⁶ (Görsel 4.) Özbekiye bahçeleri başta olmak üzere şehrin batısında yer alan pek çok bahçe, İngiliz ve Fransız bahçelerinden öykünerek Fransa ve Belçika'dan Barillet-Deschamps (1824-1873), Gustave Delchevalerie (1841-1899) gibi dönemin önemli bahçe-peyzaj düzenleyicileri tarafından tasarlandı.⁴⁷ Süveyş Kanalı'nın açılış töreni geldiğinde, planlandığı üzere Avrupalı yöneticiler, yazarlar, sanatçılar, gazeteciler ağırlandı. Törene katılan davetlilerin antik bölgelere ulaşımında izleyecekleri güzergâhlar günler öncesinden belirlendi, kentte geleneksel yaşama dair süre gelen herhangi bir görünüme yer vermemek adına yolların etrafı Deschamp tarafından yüksek ağaçlarla çevrelendi.⁴⁸ Kentin bir bölümü yaratılmak istenen imaj çerçevesinde perdelendi. Avrupalı konukların karşılaştıkları Batılı tasarım anlayışıyla inşa edilen yapılar, kentin doğusunun aksine geniş yollarda düzenli bir görünüm oluşturuyordu. Şüphesiz şehrin batısında kurulan Kahire'nin *modern* silueti İsmail Paşa için gurur kaynağı olmalıdır. Bu dönem Kahire'nin inşasında adı geçen çalışanların neredeyse tamamını Batılı mimarlar oluşturur. Avrupa'dan gelen mimarların Kahire özelinde imar çalışmalarındaki görevleri uzun yıllar devam etti ve Avrupa'dan taşınan mimari akımların yanı sıra yeni inşa teknikleri de Kahire'de uygulama alanı buldu.⁴⁹

Görsel 4:

Auguste Marc'in çizimlerine göre İmparatoriçe Eugénie'nin Kahire'deki Süveyş Kanalı'nın açılışı için inşa edilmiş olan ikametgâhı Cezire Sarayı (L'illustration, 1869, 312).

YOTAGE DE S. M. L'IMPERATRICE. — Le palais de Ghézire, résidence de S. M. au Caire. — D'après les photographes de M. Gibert et les croquis de M. Auguste Marc.

45 Mitchell, 2001, 52.

46 Rabbat, 2020, 144.

47 Fondu, 2010, 245.

48 Abu-Lughod, 1971, 108.

49 Owen, 1969, 340-341.

Hıdiv İsmail Paşa 1874 yılında 12. yüzyıldan itibaren kentin yönetim merkezi olan Kal'atü'l-Cebel'den 1863'te inşasına başlanan Zeynel Abidin Sarayı'na taşındı. Yeni yönetim merkezi olan Abidin Sarayı, bu dönem inşa edilen diğer yapılar gibi Avrupa üslubunda tasarlandı.⁵⁰ Tüm bu imar sürecinde kentin doğusunda sınırlı ölçekte onarım-dönüştürme çabaları izlenir. Bir kısım tarihi konak, saray, kamu yapılarına dönüştürülerek yeniden işlevlendirildi. Ancak tarihi yapıların korunmasına yönelik büyük bir adım atılmadı.⁵¹ Bu bağlamda imar çalışmalarının yarattığı kentin geleneksel kimliğinden ayrışmalar İsmail Paşa'nın beklentisinin aksine her daim takdir ile karşılanmamıştır. 1879 yılında The Academy'ye yazan İngiliz arkeolog Stanley Lane Poole; "...*Sanat yıkımı konusunda en büyük günahkar Hıdiv'dir. Ekselanslarının Avrupalılaştırma eğilimleri, herhangi bir koruma adımına dayanmamaktadır. Mısır'ın tarihi topraklarına dikilmiş olan bulvarlar ve İtalyan villaları yıkık ve harap olmuş camilerden daha sanatsal değil...*"⁵² sözleriyle dönemin kent planlamasını ve tarihi yapıların âtil vaziyetini eleştiren bir yazı kaleme aldı. Aynı tarihlerde İngiliz yazar Amelia B. Edwards, İsmail Paşa'nın imar çalışmalarını vandalizm olarak yorumluyordu.⁵³

İsmail Paşa döneminin sonuna gelindiğinde kentin iki yakasında iki ayrı yaşam sürüldüğü görülür. İsmailiye, Özbekiye gibi semtlerin bahçelerle çevrelenmiş meydanlarında; Hıdiv orkestrası Avrupalı müzikler yapıyor, fotoğraf stüdyoları, Batı tarzında restoranlar, kahvehanelerin yerini alan kafeler modernleşen yaşamı simgeliyordu.⁵⁴ Kahire'nin batısında yaşam, İsmail Paşa'nın 1867 yılında Paris'te tanıklık ettiği Evrensel Sergi'nin her gün tekrar eden gösterisine, tiyatral bir mekâna dönüşmüştü. Değindiği üzere İsmail Paşa'nın Kahire'nin imarı konusunda temel gayesi, Paris'te tanıklık etmiş olduğu kent modelinin uyarlanmasıydı. Model alınan Paris, kent imarında *yaratıcı yıkım* olarak tanımlanan büyük bir inşa sürecinden geçmiştir.⁵⁵ Bu bağlamda İsmail Paşa'nın arzuladığı kent planlamasını hayata geçirebilmesi için Paris'te olduğu gibi eskiyi hükümsüz kılması gerekiyordu ancak kısıtlı maddi olanaklar ve değişimin sürece yayılmamış olması köklü bir imar çalışmasına izin vermedi. İsmail Paşa'nın modernleşme çabaları, şehrin sınırlı bir bölgesinde uygulama alanı buldu ve yapılaşma özelinde Batı'nın bir kopyası olmaktan ileri gidemedi. Ortaya çıkan sonuç ise ikiye bölünmüş, yaratıcılıktan uzak bir kent modeliydi.

İsmail Paşa Döneminde Kahire'de Sanat Ortamı

İsmail Paşa'nın modernleşme paradigması, kent planlaması ve imar çalışmaları ile sınırlı kalmadı. Evrensel Sergi'nin ardından Avrupa meydanlarında karşılaştığı hey-

50 Rabat, 2020, 143.

51 Arap Anıtlarını Koruma Komitesi Max Herz'in de Kahire'ye gelişi ile ancak 19. yüzyılın sonunda hayata geçirilebildi. Lane-Poole, 1906, 304-305.

52 Lane- Poole, 1874, 361.

53 Lane-Poole, 1879, aktaran Mahdy, 2018, 62-63.

54 Raymond, 2000, 315.

55 Harvey, 2010, 7-8.

kellerin etkisiyle babası İbrahim Paşa ve Mehmed Ali Paşa'nın atlı heykellerinin siparişini verdi. Charles Cordier'e (1827-1905) ait atlı İbrahim Heykeli Kahire'deki Özbekiye Mahallesi'nde Opera Meydanı'nda, Henri-Marie Alfred Jacquemart'ın (1824-1896) atlı Mehmed heykeli İskenderiye'de sergilendi.⁵⁶ İsmail Paşa'nın valilik görevinin henüz başında Fransız fotoğrafçı Ermé Désiré Kahire'deki yaşama dair fotoğraflarını içeren bir albüm hazırladı.⁵⁷ Kahire'nin yeni kurulan semtlerinde inşa edilen yapıların bir kısmı Émile Béchard (1844-?) tarafından fotoğraflanarak 1874 yılında albüm haline getirildi.⁵⁸ Pascal Sébah (1823-1886) 1873 yılından sonra Kahire'de stüdyo açtı.⁵⁹ İsmail Paşa tarafından oğlu Tefvik Paşa'ya resim dersleri vermesi için görevlendirilen Fransız Gustave Le Gray (1820-1884) daha sonra fotoğraf sanatına merak salarak Kahire'de bir fotoğraf stüdyosu açtı.⁶⁰ Böylece Kahire'nin görsel imgesi kayıt altına alınıp şehrin tanıtılması sağlanırken aynı zamanda bu yeni sanat, kurumlaşarak şehirde yaygınlık kazanmaya başladı.

İsmail Paşa'nın Batı sanatına olan merakı ülkede bulunan ressamlarla yakın ilişkiler geliştirmesini de sağladı. Oryantalist resmin tanınmış isimlerinden Jean Léon Gérôme (1824-1904) 1868 yılında Kahire'de çalışmalarını sürdürdüğü esnada desen ve çizimlerine Paşa'nın ilgisinden haber olmalıydı ki, Paris'e döndükten sonra Kahire'yi konu edinen eserlerinin fotoğraflarından oluşan bir albümü İsmail Paşa'ya gönderdi.⁶¹ (Görsel 5.)

Görsel 5: Gérôme'un eserlerinden oluşan albüm, Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. No. K.Y.F.16 (Kaya ve Kılınç, 2019, 80).

İtalyan ressam Stefano Ussi'nin (1822-1901) Nubar Paşa için yaptığı *Dua Eden Bedevi* tablosunu gören İsmail Paşa, sanatçıya *Sürre Alayı* konulu bir resim ısmarladı.

56 Kreiser, 1997, 107-108.

57 Mestyan, 2017, 113.

58 Béchard, 1874.

59 Özendes, 1999, 161-163.

60 Kanafani, 2020, 18-19.

61 Germaner, 2011, 127.

(Görsel 6.) Bir yandan bu sanat alışverişi sürerken diğer yandan kentte bulunan sanatçıların yaşam koşullarıyla İsmail Paşa bizzat ilgileniyordu. Kentte bir saray, şehirde rahatça konaklayabilmeleri için Avrupalı sanatçılara tahsis edildi.⁶² Hıdiv, 1868 yılında ressam Frederic Leighton'a (1830- 1896) Nil kıyılarını rahatça gezebilmesi için kendi buharlı gemisini tahsis edecek kadar sanatçılara karşı cömertti.⁶³ Kahire'ye gelen ressamlar tavsiye mektupları ile saraya başvurarak şehirde çalışmalarını sağlayacak izinlerini alıyor ve saray tarafından destekleniyordu.⁶⁴ Bu durum Kahire'nin sokaklarında gün geçtikçe Batılı sanatçıların sayılarının artmasını sağladı. İngiliz ressam George Price Boyce (1826-1897), 1861 kışında Mısır'a giderek yaklaşık bir yıl çalışmalarına bu coğrafyada devam etti.⁶⁵ Felix Auguste Clement (1826-1888), Mehmed Abdülhalim Paşa tarafından Şubra sarayının dekorasyonu için görevlendirildi ve yaklaşık dört yılını Kahire'de geçirdi.⁶⁶ İstanbul Yeniköy'de yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Said Halim Paşa yalısında, 1865 yılında Kahire'de yapıлып sonradan yalıya getirilen Clement'in Çölde Av Sahnesi temalı tablosu yer alır.⁶⁷ Clement'in İsmail Paşa ile doğrudan ilişkisi saptanamasa da tablonun yapılış tarihi İsmail Paşa'nın Mısır yönetiminde olduğu döneme rastlamaktadır.

Görsel 6: Stefano Ussi, Surre Alayı, 1873, tuval üzerine yağlıboya, 270.5 x 498.5 cm. İstanbul Dolmabahçe Sarayı, Env.No.11/246 (Kaya ve Kılınç, 2019, 85).

62 Germaner, 2011, 127-128.

63 Ross, 1930, 365.

64 Ackerman, 1991, 176.

65 Surtees, 1980, 69.

66 Benezit, 1924, 965.; Şubra sarayı duvar resimleri hakkında bkz.: İnankur, 2011, 136, 137.

67 Tanman ve Çelik, 2011, 212.; Germaner, 2011, 129.

Frank Dillion (1823-1909), 1854-1874 yılları arasında çok kez Mısır'ı ziyaret etti.⁶⁸ Amerikalı ressam Henry Augustus Ferguson (1842-1911), 1870-1873 yılları arasında Kahire'ye geziler gerçekleştirdi.⁶⁹ Amerikalı bir diğer ressam Robert Swain Gifford'ın (1840-1905) İsmail Paşa döneminde Mısır'da bulunduğu yaşam öyküsünden takip edilir.⁷⁰ Jean Léon Gérôme (1824-1904), Eugène Fromentin (1820-76), Charles Émile Vacher de Tournemine (1812-72) Narcisse Berchère (1819-91) Théophile Gautier (1811-1872), ve Charles Théodore Frère'nin (1814-1888) içerisinde bulunduğu bir grup sanatçı Süveyş Kanalı'nın görkemli açılışını belgelemeleri için Kahire'ye davet edildi.⁷¹ Kentte bulunan sanatçılar yönetim tarafından görevlendirilmiş ya da saray siparişi üzerine çalışıyor olmalarına bakılmaksızın himaye ediliyordu. İngiliz ressam Frederick Goodall (1822-1904) kaleme aldığı anılarında kentte bulunan sanatçılara Mısır yönetimi tarafından iltimas geçildiğini açıkça belirtir. 1850'li yıllarda Kahire'ye ilk seyahatini gerçekleştiren Goodall, bu seyahatinde Said Paşa'nın doğum gününe davet edildiğini, Kahire sokaklarında çalışırken yanına Arnavut bir koruma tahsis edildiğini kayıt eder.⁷² Ressamlara koruma tahsis edilmesi aynı zamanda kentteki güvenlik sorununu ve arzulanan modernleşmenin henüz halka sirayet etmediğini belgelemektedir. 1870 yılında Kahire'ye ikinci seyahatini gerçekleştiren Goodall'ın anılarında doğrudan İsmail Paşa yer almasa da Kahire'de ikinci kez bulunduğu süreç, Hıdiv İsmail Paşa'nın valilik dönemidir.

Bavyera doğumlu ressam Carl Haag (1820-1915) ilk olarak 1850'li yıllarda ve ardından 1873-1874 yıllarında Kahire'nin sokaklarını resmetmiştir.⁷³ İngiliz ressamlar; Charles Robertson (1844-1891) 1876'da,⁷⁴ Walter Charles Horlsey (1855-1934) 1878 yılında,⁷⁵ Prusyalı ressam Ernst Karl Eugen Koerner (1846-1927), 1873 ve 1886 yılları arasında,⁷⁶ Amerikalı ressam Louis Comfort Tiffany (1848-1933) 1870'li yıllarda bölgede çalışmalarını sürdürdü.⁷⁷ Sanatçıların yaşam öykülerinden İsmail Paşa döneminde Kahire'de çalışmış oldukları saptanabilmektedir. Hıdiv ile bizzat ilişkilerinin izinin sürülmesi güç olsa da bir kısmının Mısır yönetiminin doğrudan ya da dolaylı olarak desteğiyle çalışmalarını sürdürmüş olduğu anlaşılır. Söz konusu ressamların Kahire resimleri takip edildiğinde; cadde ve sokakların yanı sıra pek çok ibadet yapısının iç mekânlarında buldukları, kentteki kamusal alanlarda rahatlıkla çalıştıkları anlaşılır. Bu bağlamda ressamların şehirdeki olanakları, İsmail Paşa döneminde sanatçılar için özgür çalışma ortamının yaratıldığını gösterir.

68 Thronton, 1994, 74.

69 Dearinger, 2004, 353.

70 Benezit, C.2, 1924, 420.

71 Germaner, 2011, 127.

72 Goodall, 1902, 80, 84-85.

73 Khatib, 2003, 101.

74 Benezit, C.3, 1924, 633.

75 Topalli, 2001, 279.

76 Germaner ve İnankur, 2008, 83.

77 Ackerman, 1994, 210-211.

İsmail Paşa, ülkede bulunan yabancılar üzerinde etkin bir güce sahipti.⁷⁸ Şüphesiz bu güçte finansal desteğin rolü göz ardı edilmemelidir. Hıdiv döneminde kentsel planlama, imar çalışmaları, mimar ve resamlara hamilik büyük bir bütçe gerektirdi ve Mısır yönetimi tarafından hiçbir masraftan kaçınılmadı. Ancak bu girişimlerin maliyetinin ülke gelirleriyle sağlanabilmesi mümkün olmadı. Sultan Abdülaziz'in 1869 yılında İsmail Paşa'nın yetkilerini genişletmesi ve Mısır'a yargıda tam bağımsızlık yetkisi tanıması İsmail Paşa'ya hukuki olarak yabancı ülkelerle siyasi olmayan anlaşmalar yapma ve borçlanma hakkını tanımıştı.⁷⁹ Yüzyılın ikinci yarısında hedeflenen ekonomik kalkınmanın sağlanamaması, İsmail Paşa'nın Bâb-ı Âli tarafından kendisine tanınan bu hukuki hakkı kullanmasıyla sonuçlandı. Kahire'ye kazandırılmak istenen Avrupalı çehre, dış borcun İsmail Paşa'nın valiliği döneminde üç kat artmasına sebep oldu.⁸⁰ 1870'li yıllarda borç sarmalına giren Mısır, Süveyş Kanalındaki hisselerini İngiltere'ye satmak zorunda kaldı ve borçlandığı ülkeler tarafından *Sunduk al-Duyun* (Borçlar Sandığı) kurularak Mısır ekonomisi, İngiltere ve Fransa'nın denetimi altına girdi.⁸¹ 1876'dan sonra İsmail Paşa, yönetime İngiliz bir Maliye Bakanı ve Fransız bir Kamu İşleri Bakanı'nın yer aldığı yeni bir hükümet atamak zorunda kaldı. Avrupalıların ekonomik sıkıntılarla tetiklenerek artan gücü, ülkede milliyetçi fikirlerin yükselmesine neden oldu ve oluşan baskı sonucunda İsmail Paşa, hükümeti feshetmek zorunda kaldı.⁸² İsmail Paşa girişimlerinin bedelini büyük borçlanmalarla ödedi. Bağımsızlık arzusu kentte yükselen Arap milliyetçiliğini, modernleşme ideali ise büyük bütçe açıklıklarını doğurmuştu. 1879 yılında *Ülkem artık Afrika'da değil Avrupa'nın bir parçası* beyanından birkaç hafta sonra hıdivlikten azledilerek hayatının son 25 yılını sürgünde geçirdi.⁸³

Sonuç

Bir kentin inşa edilmiş yapıları, ortaya konan sanat üretimi tarih boyunca iktidarın sembol araçlarından olageldi. Kuşkusuz sanatın yöneticinin güç temsillerinden biri olması 19. yüzyıla özgü bir yenilik değildir. Ancak 19. yüzyılda Mısır'ın modernleşen dünyaya uyum sürecinde yeniden yorumlandı, Batılı sanat akımlarıyla iç içe geçerek modernleşme ideasının temsili haline geldi. Hıdiv İsmail Paşa'nın modernleşme çabaları, Avrupa'da tanıklık ettiği medeniyete dayanır. Valiliği süresince Batı'nın eğitim, kültür ve sanat anlayışı pek çok farklı vasıtayla Kahire'ye taşındı. Gerçekleştirilen reformlar, kentteki imar politikalarıyla temsil edildi. 1870'li yıllarda Kahire iki ayrı silüete bölünerek, kentin batısı Avrupalı mimarlar tarafından tasarlanan yapılarla donatıldı. Bahçe ve peyzaj düzenlemeleri Fransız ve İngiliz bahçelerinden öykünerek gerçekleştirildi. Kentin inşa süreci ile eş zamanlı olarak pek çok sanatçının hamiliği üstlenildi. Batılı sanatçılar

78 Dicey, 1902, 51.

79 Brockelman, 2018, 306.

80 Marsot, 2010, 68-69.

81 Mansfield, 1971, 7.

82 Kızıltoprak, 2010, 36-37.

83 Kuneralp, 2011, 32.

doğrudan ya da dolaylı olarak desteklendi, şehirde rahatlıkla çalışabilmeleri için imkân ve olanaklar tanındı. Kahire'de Batılı mimarlar, peyzaj mimarları, ressamalar, heykeltıraşlar, fotoğraf sanatçıları ağırlandı. Ancak tüm bu çabaya rağmen büyük bir reformist olan İsmail Paşa döneminde özgün bir kültür ve sanat politikasının ortaya konamadığı izlenir. Aynı zamanda kentteki bu değişim çok yönlü bir okumayı gerekli kılar. Nitekim ithal edilen sanat anlayışı, İsmail Paşa'nın modernleşme politikalarını temsil ettiği kadar Batı'nın Mısır'da hâkim güç haline gelişini belgeler niteliktedir. Avrupa'nın dört bir yanından kopya edilen yapılarla çevrili yeni kurulan semt ve sokaklar, içerilmeden devşirilen kültürel ortam, Batı'nın kentteki tahakkümünü de belgeler. Sonuç olarak Kahire on altı yıllık bu süreçte, gelenek ile modern arasında çağdaş dünyaya uyum sağlayan bir kent görünümünden uzak, bir temsilin canlandırıldığı sahneye dönüşür.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, J. L. (1965). Tale of Two Cities: The Origins of Modern Cairo. *Comparative Studies in Society and History*, 7 (4), 429-457.
- Abu-Lughod, J. L. (1971). *Cairo 1001 Years of the City Victorious*. Princeton: Princeton University Press.
- Ackerman, G. M. (1991). *Les Orientalistes de L. Ecole Britannique*. Paris: ACR ed.
- Ackerman, G. M. (1994). *American Orientalist*. Paris: ACR ed.
- Aksüt, A. K. (1944). *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Sait Oğlu Kitabevi.
- Arnaud, J. L. (1993). Maps of Cairo and the Development of the City at the End of the 19th Century. *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1 (2), 82-91.
- Baer, G. (1963). *Tanzimat in Egypt: The Penal Code*. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 26 (1), 29-49.
- Béchar, E. (1874). *Album photographique comprenant soixante et une vues exécutées d'après les constructions élevées au nouveau Caire sous le règne de S.A. le Khédive Ismaïl-Pacha*, Paris: A. Lenègre.
- Benezit, E. (1924). *Clement, Felix Auguste. Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs & graveurs (C. 1, 965)* Paris: Ernest Gründ.
- Benezit, E. (1924). *Gifford, Robert Swain. Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs & graveurs (C. 2, 420)* Paris: Gründ.
- Benezit, E. (1924). *Robertson, Charles. Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs & graveurs (C. 3, 633)* Paris: Gründ.
- Brockelman, C. (2018). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Cezar, M. (1971). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çelik, Z. (2004). *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çetin, A. (2001). *İsmâil Paşa, Hidiv. TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 23, 117-119)* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dearinger, D. B. (2004). *Painting and Sculpture in the Collection of the National Academy of Design*. New York: Hudson Hills Press.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Belgrad Seferi H.R.SFR (3), 1/62. 7 Rebûlâhir (12) 57 / 29 Mayıs 1841.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır, I. MTZ. (05), 20/839. 5 Safer 1284/8 Haziran 1867.
- Dacey, E. (1902). *The Story of the Khedivate*, London: Rivingtons.

- Dunne, J. H. (1968). *An Introduction to the History of Education in Modern Egypt*. London: Frank Cass and Company.
- Fahmy, K. (2020). *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Fondu, B. (2010). *French and Belgian Gardeners in Cairo During the 19th Century*, TUBA-KED, 9, 239-247.
- Germaner, S. ve İnankur Z. (2008). *Oryantalistlerin İstanbulu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Germaner, S. (2011). *XIX. Yüzyılda İstanbul ve Kahire: Sanat Ortamı ve Patronaj. Gelenek, Kimlik, Birleşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat* (Z.Y. Yaman, S. Bağcı Haz.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basım Yayın, 125-133.
- Goodall, F. (1902). *The reminiscences of Frederick Goodall, R.A., with two portraits*. London-Newcastle: The Water Scott Publishing.
- Görgün, H. (2008). *Rifâa et-Tahtâvî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, (C. 35, 95-97) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Paris, Modernitenin Başkenti*. (B. Kılınçer, Çev.) İstanbul: SEL Yayıncılık.
- Hathaway, Jane (Haz.) (2009). *Al-Jabarti's History of Egypt*. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- İnalcık, H. (2004). *Bürokrasi, Batılılaşma, Laikleşme*. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 50, 61-71.
- İnankur, Z. (Kasım 2002). *Kahire-İstanbul, 19. Yüzyıl Kültür Ortamı, Mustafa Cezar Onuruna Sempozyum*, MSÜ, İstanbul.
- İnankur, Z. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da 19. Yüzyıl Sanatı, Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat* (Z.Y. Yaman, S. Bağcı, Haz.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basım Yayın, 133-138.
- Jabarti, A. (2010). *Al-Jabarti's Chronicle of the French Occupation:1798 Napoleon in Egypt*, (S. Moreh, Çev.) Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Kanafani, F. M. (2020). *Modern Art in Egypt: Identity and Independence 1850-1936*. New York: I.B. Tauris.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi, Cilt VII: Islahat Fermanı Devri, 1856-1861*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kaya, G. S. ve Kılınç, Ü. (2019). *Kavalalı Hanedanının Millî Saraylar Tablo Koleksiyonu'ndaki İzleri; Gatah Çölü'nde Prens Halim'in Ceylan Avı: Tazı Payı ile Sürre Alayı Adlı Tablolar*. Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, 70-91.
- Khatib, H. (2003). *Palestine and Egypt Under the Ottomans: Paintings, Books, Photographs, Maps and Manuscripts*. London-New York: Tauris.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kopmaran, K. Y. (1989). Ali Paşa Mübârek. TDV İslam Ansiklopedisi, (C.2, 433- 434) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kreiser, K. (1997). Public Monuments in Turkey and Egypt 1440-1916. Muqarnas, 14, 103- 117.
- Kuneralp, S. (2011). Kavalalı Mehmed Ali Paşa Haneda'nından Üç Portre, Nil Kıyısından Boğaziçi'ne Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın İstanbul'daki İzleri (B. Tanman, Haz.) İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 29-40.
- Landes, D. S. (1958). Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt. Cambridge: Harvard University Press.
- Lane-Poole, S. (1874). Arab Art Monuments. The Academy, 6, 361.
- Lane-Poole, S. (1906). The Story of Cairo. London: J. M. Dent.
- L'illustration (1669). Journal universel. 13 Novembre, C. 54, 312 <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/search/results/1869-01-01/1869-12-31?newspaperTitle=Illustrated%20London%20News> Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022
- Mahdy, H. M. (2018). Attitudes Toward Architectural Conservation the case of Cairo, (Doktora Tezi), University of Glasgow/ Mackintosh School of Architecture, Glasgow.
- Mansfield, P. (1971). The British in Egypt. New York: Holt, Rinehart- Winston Publishing.
- Marsot, A.L.S. (1975). The Porte and Ismail Pasha's Quest for Autonomy. Journal of the American Research Center in Egypt, 12, 89-96.
- Marsot, A.L.S. (2010). Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mestyran, A. (2013). Power and Music in Cairo: Azbakiyya, Urban History, 40 (4), 681-704.
- Mestyran, A. (2017). Arab Patriotism, The Ideology and Culture of Power in Late Ottoman Egypt, Princeton- Oxford: Princeton University Press.
- Mitchell, T. (2001). Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi (Z. Altok, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Owen, R. (1969). The Cairo Building Industry and the Building Boom of 1897-1907, Colloque International Sur L'Histoire du Caire, Ministry of Culture of the Arap Republic of Egypt, Cairo: General Egyption Book Organization, 337-350.
- Özendes, E. (1999). Saray Fotoğrafçıları. Milli Saraylar Tarih Kültür Sanat Mimarlık, 1, 156-169.
- Özkoç, Ö. (2015). Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pınar, H. (2012a). Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bab-ı Ali ve Hıdiv İsmail. Bilig, 63, 159-188.
- Pınar, H. (2012b). Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bab-ı Ali ve Hıdiv İsmail. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Rabbat, N. (2020). The Palaces of Cairo's Belle Epoque. *The Arabist*, Budapest Studies in Arabic, 41, 141-168.
- Raymond, A. (2016). Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Raymond, A. (2000). Cairo (W. Wood, Çev.) London: Harvard University Press.
- Rivlin, H. (1961). The Railway Question in the Ottoman-Egyptian Crisis of 1850-1852. *Middle East Journal*, 15 (4), 365-388.
- Ross, E. M. (1930). The Centenary of Lord Leighton. *Dalhousie Review*, 10 (3), 358-367.
- Salt Araştırma. Said Bey ve Ailesi Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/33600> (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2022).
- Sanafiri, İ. M. (1993). Osmanlı Mısır İlişkileri 1863-1882, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Surtees, V. (1980). *The Diaries of George Price Boyce*. Wymondham: Real World Publishing.
- Şentürk, R. (1996). *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul: İz yayıncılık.
- Tanman, B. ve Çelik G. (2011). Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı'nın İstanbul'daki İzleri, Nil Kıyısında Boğaziçi'ne Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hanedanı, (B. Tanman, Haz.) İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 129-215.
- The American University in Cairo. Tarihi Haritalar Koleksiyonu. <https://digitalcollections.aucegypt.edu/digital/collection/p15795coll6/id/212/rec/143> (Erişim Tarihi: 19.04.2021)
- Thronton, L. (1994). *The Orientalists Painter-Travellers*. Paris: ACR ed.
- Toledano, E. (2001). *Forgetting Ottoman Past*, Cultural Horizons: A Festschrift in Honor of Talat S. Halman, Syracuse, (J. L. Warner Ed.) Syracuse University Press; İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topallı, E. G. (2001). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışan İngiliz Oryantalist Ressamlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, N. S. (2017). 19. Yüzyılda İmparatorluk, Kolonyalizm ve Opera Verdi'nin Aida'sı ve Mısır'ın Sergilenmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 37 (1), 119-142.
- Tugay, E. F. (2015). *Bir Aile Üç Asır* (Ş. Türkömer, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | *Ege University, Faculty of Letters*
Sanat Tarihi Dergisi | ***Journal of Art History***
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 32, Sayı: 2, Ekim 2023 | *Volume: 32, Issue: 2, October 2023*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Semra DAŞCI, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

